



הערות כלליות

1. קשיים צפויים

- ☞ **היקף החומר:** היקף החומר וממדיו של הספר עלולים להיראות לחלק מהתלמידים מאיימים.
- ☞ **מושגים מופשטים:** יש מקום להניח כי תלמידים רבים ימצאו חלק מהחומר הנלמד קשה בשל השימוש שנעשה מפעם לפעם במושגים מופשטים.
- ☞ **תהליכים מורכבים:** צפוי שחלק מהתלמידים יתקשו להבין את מורכבותם של חלק מהתהליכים המוצגים בספר, במיוחד הדברים אמורים בתהליכים המתפרשים על פני עשרות שנים.

2. הצעות דידקטיות¹

ההצעות הדידקטיות הבאות הן כלליות ורמתן אינה אחידה. המורים יכולים להשתמש בהצעות אלה על פי שיקול דעתם ובהתאם לרמת הכיתה שבה הם מלמדים.

א. הקדמה

לדעתי, יש מקום לפתוח את לימוד היחידה כולה בהתייחסות למעבר החד לכאורה מהשואה שהתרחשה באירופה במהלך מלחמת העולם השנייה, להגשמת החזון הציוני בארץ ישראל שנים ספורות בלבד לאחר מכן. ראוי שהתלמידים יבינו שאירועי מלחמת העולם השנייה והשואה קטעו את מהלך חלוקתה של הארץ והקמתה מדינה עברית, מהלך שהחל לפני פרוץ המלחמה (לכל המאוחר מיולי 1937, עם פרסום מסקנות ועדת פיל).

העיסוק בסוגיה זו טומן בחובו חשיבות דידקטית, שכן היא עשויה להבהיר את הקשר בין שני נושאי הלימוד ולחזק את ההבנה כי אין מדובר ביחידות לימוד מנותקות. נושא הלימוד הנדון בספר זה אמנם מתמקד באירועים שהתרחשו באזור גיאוגרפי שונה ובתקופה מאוחרת יותר, אולם על התלמידים להבין כי הנושאים הנדונים בו קשורים קשר הדוק לאירועים שהתרחשו קודם לכן באירופה וכי הם מושפעים מהם.

העיסוק בסוגיה זו טומן בחובו גם חשיבות לאומית (ראו הדיון לעין ברציונל הספר). היא מאפשרת להעביר מסר אופטימי של תקווה ולהראות כי אפשר להתאושש גם מהחורבן הנורא ביותר. לצורך כך אפשר להיעזר בדברי הנביא יחזקאל המובאים בהקדמה לספר: "...וְאָעֲבַר עֲלֶיךָ וְאָרַאךָ מִתְבֹּסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי..." (יחזקאל ט"ז, ו'). לחלופין, או בנוסף, אפשר להיעזר בציטוטים הבאים:

חזון העצמות היבשות

"...הֲיִתָּה עָלַי יָד ה' וְיִצְאָנִי בְרוּחַ ה' וְיִנְחֵנִי בְּתוֹךְ הַבְּקָעָה וְהָיָא, מְלָאָה עֲצֻמוֹת. וְהֶעֱבִירֵנִי עֲלֵיהֶם סְבִיב סְבִיב וְהִנֵּה רְבוֹת מְאֹד עַל פְּנֵי הַבְּקָעָה וְהִנֵּה יְבֻשׁוֹת מְאֹד. וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן אָדָם הַתְּחַיֵּנָה הָעֲצֻמוֹת הָאֵלֶּה וְאָמַר ה' אֵתָּה יְדַעְתָּ. וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנָּבֵא עַל הָעֲצֻמוֹת הָאֵלֶּה וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם הָעֲצֻמוֹת הַיְבֻשׁוֹת שִׁמְעוּ דְבַר ה'. כֹּה אָמַר ה' לָעֲצֻמוֹת הָאֵלֶּה הִנֵּה אֲנִי מְבִיא בְכֶם רוּחַ וְחַיִּיתֶם וְנִתְּתִי עֲלֵיכֶם גִּידִים וְהֶעֱלֵתִי עֲלֵיכֶם בָּשָׂר וְקִרְמֵתִי עֲלֵיכֶם עוֹר וְנִתְּתִי בְכֶם רוּחַ וְחַיִּיתֶם וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה'. וְנִבְאֵתִי כְּאִשֶׁר צִוִּיתִי וַיְהִי קוֹל כְּהִנָּבְאִי וְהִנֵּה-רַעַשׁ וַתִּקְרְבוּ עֲצֻמוֹת עֵצִים אֶל עֵצָמוֹ. וַרְאִיתִי וְהִנֵּה עֲלֵיהֶם גִּידִים וּבָשָׂר עָלָה וַיִּקְרַע עֲלֵיהֶם עוֹר מִלְמַעְלָה וְרוּחַ אֵין בָּהֶם. וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנָּבֵא אֶל הָרוּחַ הִנָּבֵא בֶן אָדָם וְאָמַרְתָּ אֶל-הָרוּחַ כֹּה-אָמַר ה' מֵאֲרָבַע רוּחוֹת בָּאִי הָרוּחַ וּפְחִי בְּהַרְוִיגִים הָאֵלֶּה וַיְחִיו. וְהִנָּבְאֵתִי כְּאִשֶׁר צִוִּיתִי וַתִּבּוֹא בָהֶם הָרוּחַ וַיְחִיו וַיַּעֲמֵדוּ עַל רַגְלֵיהֶם חֵיל גְּדוֹל מְאֹד מְאֹד. וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן אָדָם הָעֲצֻמוֹת הָאֵלֶּה כָּל-בֵּית יִשְׂרָאֵל הֵמָּה. הִנֵּה אֲמַרְתִּים יְבֹשׁוּ עֲצֻמוֹתֵינוּ וְאֶבְדָּה תִּקְוַתְנוּ וְנִגְזַרְנוּ לָנוּ. לָכֵן הִנָּבֵא וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה' הִנֵּה אֲנִי פֹתֵחַ אֶת קְבֻרוֹתֵיכֶם וְהֶעֱלֵתִי אֶתְכֶם מִקְבְּרוֹתֵיכֶם עִמִּי וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֶדְמַת יִשְׂרָאֵל. וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' בְּפִתְחֵי אֶת קְבֻרוֹתֵיכֶם וּבְהֶעֱלוֹתִי אֶתְכֶם מִקְבְּרוֹתֵיכֶם עִמִּי. וְנִתְּתִי רוּחִי בְכֶם וְחַיִּיתֶם וְהִנָּחֵתִי אֶתְכֶם עַל אֶדְמַתְכֶם. וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' דְּבַרְתִּי וְעִשִׂיתִי נְאֻם ה'..." (יחזקאל ל"ז, א'-ד')

¹ חלק מהנושאים שיובאו בסעיף זה נדונו כבר בפתח דבר. הדברים מובאים כאן שוב מתוך דגש על ההיבט הדידקטי.



מדברי חז"ל

"[...] אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם – על ימנע עצמו מן הרחמים [...]"
(תלמוד בבלי, ברכות י', א').

"מתי מדבר" / חיים נחמן ביאליק (1902)

"[...] לא עַדַת כְּפִירִים וּלְבָאִים יְכַסּוּ שָׁם עַיִן הָעֶרְבָה,
לא כְבוֹד הַבֶּשֶׁן וּמִבְחַר אֱלוֹנָיו שָׁם נִפְלוּ בְּאֲדִיר –
עַל יַד-אֱהִלֵּיהֶם הַקְּדָרִים מוֹטְלִים בְּחִמָּה עֲנָקִים,
בֵּין חוֹלוֹת הַמְדַבֵּר הַצְּהָבִים פְּאִרְיוֹת לְכֻטֵּחַ יִרְבְּצוּ [...] –
עֲזִים פְּנִימוֹ וְשִׁזּוּפִים, וְעֵינִם כְּנַחֲשֵׁת מוֹעֵמָה,
וְחִשּׁוּפִים לְלֶהֱטֵה הַשְּׁמֶשׁ פֶּה דוֹרוֹת עַל-דוֹרוֹת יִחְרְבוּ,
יֹבִישׁ הַקְּדָמִים עֲזוּזִים וְסוֹפֵת הַנְּגִב תִּזְרְנוּ,
וְנִשָּׂא בְּאֵבֶק אֶל-אֶרֶץ וְנִרְמַס בְּרִגְלֵי גַמְדִּים,
וְלִשׁוֹן כְּלָבִים חַיִּים שָׁם תִּלְחַח אֶבֶק כַּחוֹת עַד וְרַקֵּב עֲזָם,
יִלְחַכוּ וּמַחוּ אֶת פִּיהֶם – וְאִין זָכַר לְדוֹר כְּפִירֵי אָדָם
שֶׁנִּפְלוּ וַיִּדְמּוּ לְנִצַּח בֵּין חוֹלוֹת הַמְדַבֵּר הַצְּהָבִים.
אֲזַי יֵשׁ אֲשֶׁר פִּתְאֹם יִזְנַק אֶרֶץ נְאֻדְרֵי בִכָּח,
צוֹעֵד בְּטוֹחוֹת לֹא-יִחְפֹּז, וּבֹא עַד-הַמְחִנָּה וְעֵמֵד.
יֵשׂא אֶת-רֵאשׁוֹ הַיְהִיר וְזִקְףָה צוֹאֲרוֹ הַמְעֻטָּר,
וְעֵמֵד הָאֶרֶץ מִשְׁתַּאֲהָ לְתַפְאֲרַת הָעֵז הַמִּתְנַמְנֵם –
פִּתְאֹם יִתְחַבֵּט הַכַּפְתּוֹר וְשִׂאֵג הָאֶרֶץ שֶׁאֲגָה,
וְתִ"ו עַל-תִּ"ו פֶּרֶסָה מִסְבִּיב יִדְעֵעֵז הַמְדַבֵּר וְאֶגְפִּיו [...] –
וְאֶחֱזִי פְרִיץ אוֹנִים יִקְצוּ אֲדִירֵי אֵימָה,
פִּתְעָה פִּתְאֹם יִתְנַעַר דוֹר עֲזוּז וְגִבּוֹר, דוֹר גִּבּוֹר מִלְחָמָה
וְעֵינֵיהֶם בְּרַקִּים וּפְנֵיהֶם לְהִבִּים –
וְיִדְיָהֶם לְחֻרְבוֹת!
וְהִרְעִימוּ אֲדִירִים בְּקוֹלָם, קוֹל שְׁשִׁים רַבְּבָה,
קוֹל קוֹרֵעַ הַסַּעֲרָה וּבְנֵהמַת הַמְדַבֵּר הַזּוֹעֵף יִתְחַרָה,
וּסְבִיבָם נִשְׁעָרָה, וּסְבִיבָם נִזְעָמָה.
הֵם קְרָאִים:
"אֲנַחְנוּ גִבּוֹרִים!
דוֹר אַחֲרוֹן לְשַׁעֲבּוֹד וְרֵאשׁוֹן לְגֵאֲלָה אֲנַחְנוּ!
יִדְנוּ לְבִדְהָ, יִדְנוּ הַחֲזָקָה
אֶת-כְּבֹד הָעֵל מֵעַל גְּאוֹן צוֹאֲרֵנוּ פְרָקָה...
לְחֻרְבוֹת! לְרַמְחִים! הַתְּאֻדָּה! הַיְמִינוּ!
עַל-אֶף הַשְּׁמַיִם וְחַמְתֶּם –
הִנְנוּ וְעֵלֵינוּ –
בְּסַעֲרָה! [...]"



ב. הכרת מבנה הספר

כדי להפחית את חרדות התלמידים כדאי להקדיש כמה דקות לסקירת הספר ומבנהו. מומלץ מאוד להתעכב על הנקודות הבאות:

- ☞ **הכותרת:** רצוי להתעכב על כותרת הספר ולהסביר, בקווים כלליים בלבד, את הנושא שנעסוק בו במהלך השנה.
- ☞ **עיצוב הכריכה:** כדאי להבין כיצד הכריכה רומזת על תוכן הספר.
- ☞ **החלוקה הפנימית:** כדאי להכיר את החלוקה הפנימית הקיימת בספר לשערים, חלקים ופרקים. פעולה זו תסייע בהבנת הנושא הנלמד.
- ☞ **העיצוב הגרפי:** רצוי להתעכב עם התלמידים על העיצוב השונה המופיע בפרקי הספר (התמונה או הציור המופיעים בצד השמאלי התחתון של הדף השמאלי) ועל הצלמיות (אייקונים). בחלק מהכיתות, על פי שיקול דעתם של המורים, כדאי להתעכב על הצלמיות ולנסות לברר יחד עם התלמידים על מה הן רומזות.
- ☞ **מילים מודגשות:** לנוחיותם של התלמידים הודגשו במהלך הספר משפטי המפתח העיקריים. משפטים אלה מסכמים את החומר בצורה תמציתית ויש בהם כדי לסייע בהכנת התלמידים למבחן.
- ☞ **קטעי המקור:** קטעים אלה מדגימים את החומר המובא בפרקי הספר.

ג. הכרת תכנית הלימודים שקבע משרד החינוך

כדאי מאוד לשתף את התלמידים בתכנית הלימודים שקבע משרד החינוך. לצורך כך אפשר לחלק להם בראשית השנה דפים **ערוכים** המכילים את נושאי הלימוד שנקבעו ב"אשנב" ופירוט קצר שלהם. צעד זה עשוי לאפשר לתלמידים לראות את התמונה הכוללת של הנושאים שיילמדו במהלך השנה, ויש בו הפגנה של שקיפות וחינוך לאחריות (אחריות על קצב הלימוד).

ד. הכוננת התלמידים להכיר את המושגים החדשים שיילמדו כחלק משיעורי הבית

כדאי להטיל על התלמידים שיעורי בית מקדימים שבהם יתבקשו לסכם על המושגים המרכזיים בפרק, כמו קונספציה, כור ההיתוך וכו'. כדאי ששיעורי הבית יפנו את התלמידים לסכם מתוך מקורות חיצוניים, **מחוץ לספר הלימוד**, מתוך מקורות שעליהם ימליצו המורים כמו מילון, אנציקלופדיה, מאמר וכיוצא באלה. כדאי להיזהר מהפניה כללית לאינטרנט, שכן רמת החומרים המצויים בו אינה אחידה ועלולה לפגוע בתהליך הלימוד. לצורך כך נדרשים התלמידים לפתח יכולות בסיסיות של שימוש מושכל באינטרנט. עליהם להבין כי השימוש במנועי חיפוש, בלקסיקונים ובמקורות אנציקלופדיים מהווה נקודת מוצא בלבד ולא נקודת סיום. החיפוש הראשוני מאפשר לגולש לבקר בקישורים חיצוניים ולמצוא הפניות, ואלה יובילו אותו למאמרים המופיעים באתרים ובכתבי עת מדעיים מוכרים, כמו "עיונים בתקומת ישראל", "קתדרה", "יד ושם" וכו'.

ה. קטעי המקור

אפשר להשתמש בקטעי המקור המובאים בסוף כל פרק בכמה דרכים:

- ☞ **במהלך השיעור:** לצורך הדגמת החומר הנלמד.
- ☞ **כשיעורי בית מקדימים:** בכיתות חזקות אפשר להפנות את התלמידים לקטעי המקור כדי שילמדו את החומר בשיטת הגילוי, באמצעות שאלות מכוונות.
- ☞ **כשיעורי בית מסכמים:** אפשר לתת לתלמידים שיעורי בית מסכמים ובהם שאלות העוסקות בקטעי המקור. השימוש בקטעי המקור עשוי לסייע בהפנמת החומר באמצעות הדגמה. מומלץ מאוד להקפיד על שימוש במקורות אלה במסגרת הלימוד, ולו גם באופן חלקי.

ו. סיכום הפרק

בסוף כל פרק מפורטים הרעיונות והמושגים שנדונו בו. כדאי מאוד לחזור על רעיונות ומושגים אלה בתום לימוד הפרק או להפנות את התלמידים לעיין בהם.



3. חיבור בחנים ומבחנים

בכל אחד מפרקי הספר שאלות רבות. השאלות מנוסחות בדרגות קושי שונות והן כוללות שאלות של ידע פשוט ושאלות מסדר גבוה.